

з боку населення, особливо сільського, на що радянська окупаційна влада відповідала масовими репресіями і депортаціями.

Андрій Криськов

МІЩАНИН ВАСИЛЬ. РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ 1944–1950 РР.: МОНОГРАФІЯ. УЖГОРОД: РІК-У, 2018. 644 С.: ФОТО

Останнім часом українська історична наука суттєво урізноманітнила проблематику досліджень національної історії. На даному етапі остання представлена не тільки традиційними сюжетами на кшталт історії радянської України 1940–1950-х рр., а й тематикою, що тривалий час залишалася поза межами наукового дискурсу вітчизняної історичної науки. Незважаючи на певні дослідження задекларованої проблематики, вона ще й досі залишається недостатньо вивченою. Тому необхідність наукового аналізу окресленої проблеми обумовлена потребою дослідження та її ґрунтовного аналізу. Доцільність вивчення різних аспектів запропонованої проблематики продиктована, насамперед, як суспільною значущістю досліджуваної проблеми і полягає в тому, що вона дає можливість узагальнити досвід минулого, поглибити теоретичні уявлення, запропонувати практичні рекомендації, які необхідно втілювати в практику сьогодення, так і збагаченням наукових знань значним фактичним матеріалом, можливістю неупередженого висвітлення подій, реконструкції процесів і більш чітким відображенням об'єктивних закономірностей досліджуваної проблеми.

Монографія В. Міщанина характеризується системним підходом до предмету дослідження. Всебічний аналіз досліджуваної проблематики дає необхідний матеріал для узагальнень і висновків, скерованих на розкриття поставлених завдань. Варто віддати належне автору монографії у тому, що вона добре ілюстрована, містить цікаві, інформативно насичені додатки.

Структура монографії логічна і лаконічна, детально осмислена і науково аргументована, як зрештою, і виклад матеріалу власне у самих розділах. На нашу думку, вона є досить вдалою й цілісною, оскільки дає змогу розкрити складнощі процесу радянзації Закарпаття 1944–1950 рр. і його особливості у порівнянні з іншими регіонами УРСР та країнами «соціалістичного табору».

У вступі обґрунтовується актуальність теми, мета і завдання. Не викликає принципових заперечень обґрунтування автором наукової новизни та практичного значення одержаних результатів. Варто погодитися із автором у тому, що завдання роботи полягає у тому, щоб спираючись на якомога ширше й різноманітніше коло джерел – архівні документи, матеріали преси, історичні дослідження, художні твори, спогади сучасників, – реконструювати та проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні чинники формування, механізми реалізації, основні наслідки радянзації Закарпаття 1944–1950 рр.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від жовтня 1944 р. – до грудня 1950 р. Нижня межа дослідження пов'язана із закінченням процесу очищення регіону від угорських та німецьких загарбників, а верхня межа зумовлена остаточним утвердженням тут радянського ладу: проведено вибори до Верховної Ради СРСР, Верховної ради УРСР, місцевих рад; економіку краю інтегровано в народногосподарський комплекс СРСР; вихолощено права і свободи, у тому числі оголошено поза законом греко-католицьку конфесію.

Практичне значення результатів дослідження В. Міщанина полягає у тому, що його основні положення, а також теоретичні узагальнення та висновки дозволяють комплексно підійти до розв'язання низки проблем регіональної історії, зокрема щодо соціально-економічних перетворень у закарпатському селі 1944–1950 рр. Їх можна використати при підготовці нормативних та спеціальних курсів з історії України ХХ ст., укладанні збірників документів і матеріалів. Зроблені автором монографії висновки є глибокими та аргументованими, повністю впливають із цікавого у науковому плані фактичного матеріалу. Список використаних джерел у роботі нараховує 1441 позицію і є достатнім для повноцінного розкриття поставлених завдань, досягнення основної мети.

У першому розділі «Джерельна база, методологія та стан наукової розробки проблеми» детально аналізуються виявлені архівні та опубліковані матеріали. Необхідність всебічного детального аналізу різних аспектів процесу радянзації спонукала автора до пошуку та опрацювання відповідної джерельної бази дослідження. У роботі використано 789 архівних джерел з архіву Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, Державного архіву Закарпатської області, Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Тиводара Легоцького, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Національного архіву Чеської республіки в м. Прага. Характерно, що В. Міщанин не обмежився загальним переліком документального матеріалу, а й проаналізував його джерелознавчий потенціал. Виявлені автором архівні та інші джерельні матеріали, їхня кількість та інформаційна насиченість підтверджують, що джерела до історії вивчення радянзації Закарпаття за кількісними і якісними параметрами є основою для

проведення ґрунтового та всебічного вивчення обраної автором теми. Високий ступінь наукової обґрунтованості результатів монографічного дослідження забезпечило використання загальнонаукових методів історизму, науковості, об'єктивності.

Історіографію досліджуваної проблематики автором логічно поділено на дві групи: дослідження радянських істориків та дослідження українських істориків після здобуття незалежності України. При аналізі праць першої групи автор виділяє три етапи історіографічних досліджень: з 1946 р. до середини 1950-х рр.; з середини 1950-х до середини 1960-х рр.; з середини 1960-х до 1990-х рр. Здійснено концептуальний, хоча і не завжди детальний аналіз історіографії праць означеної теми. Він містить критичний огляд публікацій, безпосередньо або опосередковано присвячених історії радянзації Закарпаття 1944–1950 рр. Використання хронологічно-проблемного принципу видається слушним для демонстрації еволюції поглядів дослідників.

Аналізуючи історіографію наукової проблеми, автор, з огляду на поставлені перед собою завдання, справедливо стверджує, що науковці досліджували лише окремі аспекти радянзації Закарпаття. Одночасно залишилися багаті недосліджених питань, відсутня ґрунтова узагальнююча праця з цієї проблеми.

Цікавим є запропонований В. Міщанином компаративний аналіз радянзації регіонів і країн. Він розглядає схожі процеси на приєднаних до СРСР у 1939–1940 рр. територіях та у країнах Центрально-Східної та Південної Європи, які після закінчення Другої світової війни опинилися під його контролем, зазначаючи, що кінцевим результатом радянзації було встановлення тоталітарної моделі управління.

Основний фактичний матеріал рецензованої монографії викладено у другому-восьмому розділах. У другому розділі «Визволення і возз'єднання» Закарпаття» аналізуються питання військово-політичної ситуації на Закарпатті у 1944 р., підготовка і проведення з'їзду народних комітетів Закарпатської України та радянсько-чехословацький договір про Закарпаття. В. Міщанин зазначає, що з радянських часів у масовій свідомості закарбувалася дата 28 жовтня 1944 р. у якості остаточного моменту очищення території УРСР від нацистів. Однак на території Закарпаття бої точилися ще й у листопаді 1944 р., хоча саме з середини жовтня 1944 р. у зведеннях радянського Інформбюро стосовно боїв на Закарпатті мова йшла вже не про територію Чехословаччини, а саме про Закарпатську Україну. Фактично це стало точкою відліку в радянзації регіону, а присутність значних військових сил СРСР сприяла початку цього процесу.

Цікавим і оригінальним є матеріал, що міститься у третьому розділі – «Превентивна радянська Закарпатської України», в якому розкриваються питання запровадження радянської системи влади, формування основ тоталітарної економіки, репресій за національною та релігійною ознаками, освітніх трансформацій. Автор переконливо доводить, що упродовж жовтня 1944 – грудня 1945 рр. була запроваджена радянська символіка, поступово запроваджувалося радянське законодавство, були націоналізовані заводи, фабрики, транспорт, засоби зв'язку. Розпочата земельна реформа, покликана показати «народний» характер радянської влади шляхом передачі селянам землі у приватну власність, не отримала логічного завершення. Вже з грудня 1945 р. розпочалася підготовка до майбутньої колективізації.

Для ідеологічної підготовки населення до майбутніх змін до Закарпаття на роботу прибули сотні вчителів з СРСР, була проведена перевірка на благонадійність місцевих освітян, створені піонерські і комсомольські організації. У Закарпатській Україні частково здійснено перехід на радянські освітні стандарти.

Одночасно з опануванням нової території державна влада розпочала репресії за релігійною і національною ознаками. Втручання владних структур у церковні справи дали бажані для них результати: кількість православних парафій збільшилася майже вдвічі, а греко-католицьких, відповідно, зменшилася. Підтримка православних парафій стала одним із обов'язків місцевих партійних і радянських органів. Угорське і німецьке населення регіону зазнало утисків, переслідувань, інтернувань та депортацій. Упродовж 1944–1946 рр. із Закарпаття примусово були виселені майже 3 тисячі етнічних німців та не менше 25 тис. угорців.

У четвертому розділі «Політична ситуація в Закарпатській області 1946–1950 рр.» автор акцентує увагу на адміністративних та ідеологічних заходах радянської влади, на виборчих кампаніях 1946 і 1947 рр. та на специфіці регіональної кадрової політики.

22 січня 1946 р. утворено Закарпатську область УРСР з центром в м. Ужгород. З 25 січня цього ж року введено законодавство УРСР. У 1946–1947 рр. шляхом проведення трьох виборчих кампаній – до Верховної Ради СРСР, до Верховної Ради УРСР та до місцевих рад у суспільних настроях була утверджена легітимність радянської влади. Характерно, як зазначає автор, що увага владних структур акцентувалася на майже стовідсотковій явці виборців і на односторонньому обранні представників «блоку комуністів і безпартійних» у ради різних рівнів.

Важливу роль у радянській Закарпаття відведено кадровій політиці. Для підготовки «нової еліти» у 1950–1951 рр. комуністичним навчанням охопили понад 20 тис. мешканців області. З 9012 комуністів області близько 4 тис. становили місцеві уродженці. До 1950 р. кількість комсомольців зростає до 32 тис. З кінця 1945 р. розпочалася інтеграція професійних організацій Закарпатської України до радянських профспілок, які контролювали 90 % працюючих закарпатців.

П'ятий розділ «Економічні перетворення на Закарпатті (1946–1950)» присвячений розкриттю методів проведення індустріалізації та суцільної колективізації. Слушною є думка автора про те, що розбудова і реконструкція існуючих промислових підприємств й уведення в дію нових мали показати перевагу соціалізму. Тому індустріалізація здійснювалася прискореними темпами з відчутними капіталовкладеннями. Індустрія Закарпатської області розвивалася за єдиним радянським стандартом: директивне управління, п'ятирічні плани, соціалістичні змагання тощо.

Радянська така аграрна регіон як Закарпаття була немислима без колективізації сільського господарства, яка здійснювалася з використанням досвіду її проведення в інших регіонах СРСР. Пропагувалася народна ініціатива і принцип повної добровільності, насправді ж застосовувався примус і репресії. Саме під час колективізації мешканці краю вперше масово зіштовхнулися з могутньою тоталітарною системою. Область, незважаючи на опір селян, була колективізована поетапно за 1946–1950 рр. Проте, як підкреслює В. Міщанин, перманентна боротьба з «дрібнобуржуазними» і «приватновласницькими» пережитками на селі залишалася тут і надалі в арсеналі державної аграрної і соціальної політики.

У шостому розділі «Культурна революція»: Закарпатський варіант» проаналізовано освітню реформу, становлення радянської культурної мережі та ідеологічний контроль за представниками творчої інтелігенції краю. Автор слушно зауважує, що культурному відношенню Закарпаття в результаті радянської було вилучене з європейського культурного простору. Радянський режим перетворив заклади культури і освіти на інструмент ідеологічного контролю і виховання. З одного боку, відкрито велику кількість шкіл, перший в історії краю університет тощо. З іншого – інтелігенція краю опинилася під ідеологічним контролем з примарними перспективами вибору тем для творчого пошуку.

Сьомий розділ «Соціальна динаміка на Закарпатті 1946–1950 рр.» розкриває детальну картину демографічних змін та боротьби владних структур проти впливу церкви та різних релігійних течій. Погоджуємося з думкою, що вони спрямовувалися на вирішення двох постійних проблем закарпатського селянства – малоземелля і безробіття. Автор справедливо зазначає, що радянські органи влади до переселення у південні і східні області УРСР включали переважно молодь, прагнучи позбутися потенційно соціально активної групи населення. На жаль, точної кількості переселених встановити не вдалося, тому ця сюжетна лінія монографії очікує майбутніх дослідників.

Детально описано і проаналізовано протистояння владних структур з місцевими релігійними громадами, прослідковано заходи влади щодо підпорядкування православних єпархій московській митрополії, ліквідації православних монастирів. Значну увагу звернено на процес репресій проти кліру та вірян Греко-Католицької та Римо-Католицької церков – обидві втратили через репресії понад половину священства.

Восьмий розділ, який називається «Спротив радянській Закарпаття», присвячено аналізу національно-визвольного руху в регіоні та антирадянських настроїв населення, викликаних форсованою радянською.

На основі опрацювання значної кількості джерел, у тому числі усно-історичних, автор дійшов висновку, що радянська викликала невдоволення значної частини населення краю. Однак через організаційну слабкість протестні настрої не переросли у масове протистояння владі, як це було у Західній Україні чи Прибалтійських республіках. Діяльність нечисленних боївців ОУН-УПА зводилася до політико-роз'яснювальної роботи, експропріації майна радянських установ, залякування радянських та партійних активістів та поодиноких випадків їхньої ліквідації.

Масовий супротив утвердженню радянської моделі функціонування економіки, особливо колективізації, проявився насамперед у антиколгоспних виступах та акціях пасивного протесту – написаннях агітаційних листівок, усних висловлюваннях проти колгоспів та місцевого радянського і партійного керівництва, прослуховуванні забороненого радіо. На жаль, відсутній матеріал про протестні настрої представників національних меншин регіону – угорців, румунів, словаків, ромів тощо. А в тому, що такі настрої серед них існували, немає жодних сумнівів.

Основні наукові положення є всебічно обґрунтованими, сформульовані із знанням досліджуваної проблеми. Автор відмінно володіє матеріалом, а монографія відзначається оригінальністю та високим рівнем наукової підготовки. Фактичний матеріал логічно і послідовно викладено, висновки чіткі і зрозумілі. Монографія В. Міщанина є суттєвим внеском у вітчизняну історіографію досліджуваної проблеми.